

İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit

“ASHABU'L HADİS'İN AKAİD EDEBİYATI”

Dr. Mehmed Hayri KIRBAŞOĞLU
A.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Dr. Mehmed Hayri KIRBAŞOĞLU

1954'te Manisa'da doğdu. İlk ve Orta tahsilini burada tamamladı. 1973-78 yıllarında Ankara İlahiyat Fakültesinde okudu. 1978'de Hadis dalında Doktora çalışmalara başladı. 1980 yılında aynı Fakültenin Hadis Kürsüsüne asistan oldu. 1983 yılında Hadis dalında Doktor ünvanını aldı. Halen aynı Fakülte'de çalışmalarına devam etmektedir.

Yayınlanmış eserleri "Hadis Müdafaası" adıyla İbn 'Quteybe'den Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis tercemesi (İst.1979), Muhammed Avvame'den "İmamların Fikhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü" adlı terceme (İst.1980). Baskıda olanlar: Suyûtî'nin "Kitâbu'l-Bâhir fi Hukmî'n-Nebîyyi bi'l-Bâtîni ve'z-Zâhir" adlı eserinin edisyon kritikli neşri (Mısır), Ayrıca İbn Qudâme'nin Kitâbu'l-Burhân fi Beyân Haqqatî'l-Qurân" adlı eserin edisyon kritikli basımı da Riyad'da yapılmaktadır.

ملخص:

مصفات أصحاب الحديث في موضوع العقائد

وأفيد القراء أيضا بأن مدرسة «أصحاب الحديث (أو أهل الحديث)» لم تتدرس مع ظهور الأشعرية و الماتريدية، بل استمرت عبر القرون حتى وصلت إلى العصور الأخيرة باسم «السلفية» وهذا يدل على أن اسم «أهل السنة» لا يجوز حصرة في مفهوم مذهب الأشعرية و الماتريدية فقط، بل لكل من الأشعرية و الماتريدية وأصحاب الحديث والسلفية أن يدعي الانتماء إلى أهل السنة والجماعة على حد سواء.

وتقد كتب عن الأشعرية و الماتريدية كثيرا ولكن أصحاب الحديث لم ينظروا بهتمام كبير من قبل الباحثين والمستشرقين. يبدو أن تكون قد انفتحت أنظار الباحثين إلى أصحاب الحديث وما لعبوه من دور في تأسيس الفكر السني ومهدنا الطريق إلى دراسات أخرى عن هذه المدرسة السنية وستفيد هذه الكتب التي جمعنا أسماءها الباحثين في دراسة الموضوعات المطروحة أمامهم.

لقد قلنا في مقالنا السابق أن أصحاب الحديث ليسوا مقدمي أهل السنة فقط، بل أكثر من ذلك ولو وصفناهم بأنهم «مؤسسي مذهب أهل السنة فعلا» لما كان في هذا القول أدنى مبالغه ولكنهم لم ينالوا اهتماما كافيا، لا من قبل الباحثين عندنا ولا من قبل المستشرقين. وذلك لأن تاريخ مذهب أهل السنة يبدأ عند بعض الباحثين بالأشعري و الماتريدي خطأ.

فإن ما نتطلع إليه في كتابة هذا البحث هو إلقاء بعض الضوء على نشأة الفكر السني قبل الأشعري و الماتريدي وإبراز أهمية هذه المرحلة وما ألفت فيها من كتب العقيدة ولذلك نتبع أسماء الكتب العقيدية لأصحاب الحديث في المصادر و أوردت بعض المعلومات عن تلك الكتب ومؤلفيها، وكذلك نظرت إلى أهمية المصنفات الخديفية في نشأة الفكر السني.

Daha önceki bir yazımızda⁽¹⁾ Ehl-i Sünnet'in -bazılarının dediği gibi- sadece öncülerini değil, aynı zamanda fiilen kurucuları olarak tavsif ettiğimiz "Ashâbu'l-Hadis (Hadisçiler)" üzerinde ne bizdeki, ne diğer İslam ülkelerindeki araştırmacılarca, ne de batılı oryantalistlerce yeterince durulmadığı görülmektedir. Bunun da sebebi, yanlış olarak Ehl-i Sünnet'in tarihinin Eş'arî ve Mâturîdî ile başlatılması olsa gerektir. Yanlış olarak diyoruz, zira iddia ediyoruz ki Ehl-i Sünnet bu iki imandan önce teşekkülünü tamamlamış bulunuyordu. Bunun en açık delili, bizzat Eş'arî'nin üstadları arasında "Ehl-i Sünnet'in imamı" ünvanını almış olanların bulunması⁽¹⁾; yine Eş'arî'nin *Makâlât*'inde Ashâbu'l-Hadis akâid esaslarına müstakil bir bölüm ayırmış⁽²⁾ ve kendisinin de bu esasları tamamen kabul ettiğini ve bu hususlarda Ashâbu'l-Hadis'e tâbi olduğunu açıkça ifade etmiş olmasıdır.⁽³⁾

Ancak biz iddiamızın ispatını elbette bu kadarla geçiştirecek değiliz. İşte bu yazımızdan maksadımız da, Ehl-i Sünnet'in kurucuları olan Ashâbu'l-Hadis'in akâid alanında ne gibi çalışmalar yaptığını ve ne gibi eserler meydana getirdiğini araştırmak ve bu suretle Eş'arî-Mâturîdî öncesi Ehl-i Sünnet düşüncesine ışık tutmaktan ibarettir. Bir başka yazıda Ashâbu'l-Hadis'in "Kelâm" karşısındaki tavrını ortaya koyarak, onların akâid alanındaki çalışmalarının başka bir yönünü daha aydınlatmaya çalışacağız.

Bundan sonra kendilerine "Hadisçiler" olarak atıfta bulunacağımız Ashâbu'l-Hadis'in akâid alanındaki ne gibi çalışmalar yaptıklarını görmek için başvurmamız gereken ilk kaynak şüphesiz ki hadis koleksiyonlarıdır. Bugün elimizde mevcut ve çoğu da üzerinde durduğumuz devreye âit hadis koleksiyonlarına bir göz attığımızda, bunların pek çoğunda akâid konularıyla ilgili özel bölümlerin yer aldığı görülmektedir. Bu bölümler, akâid konularından sadece birisiyle ilgili olabildiği gibi, bazen birçok meseleyi birarada ele alarak müstakil bir eser görünümünü de arz etmektedir.⁽⁴⁾ Keza bu bölümler bir eserin muhtelif yerlerinde dağınık bir halde bulunduğu gibi, hepsi bir arada da bulunabilmektedir. Ayrıca bölümlere muhtevalarına göre çeşitli başlıklar konulmuş ve başlıkların genellikle eserlerin müellifinin görüşlerini aksettirecek bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

İmam Mâlik'in (v.179/795) "*el-Muvatta*"⁽⁵⁾ nı, elimizde mevcut en eski hadis koleksiyonu olarak kabul edebiliriz. Fikhi yönü ağır basmasına rağmen bu eserde akâidle ilgili bir bölüme de yer verildiğini görüyoruz.⁽⁶⁾ Kitâbu'l-Qader başlıklı bu bölümde İmam Mâlik, konuyla ilgili merfû hadisler yanında sahabe ve tâbiîn'in görüşlerine ve cemiyette yaygın bulunan anonim rivayetlere de yer vermiş, bazen kendi görüşünü de açıkça belirtmiştir.⁽⁶⁾

ed-Dârimî (v.255/868) "*es-Sunen*"⁽⁷⁾ inde akâidle ilgili olarak, "Bâbu ittibâ'i's-sunne"⁽⁷⁾, "Bâbu ictinâbi ehli'l-ehvâ ve'l-bida' ve'l-husûma"⁽⁸⁾, "Bâbun fi şe'ni's-sâati ve nuzûli'r-Rabb"⁽⁹⁾, "Bâbu'n-nazarı ilâ'illâhi ta'âlâ"⁽¹⁰⁾ ve benzeri⁽¹¹⁾ bölümlere yer vermiştir.

el-Buhârî (v.256/869) "*el-Câmi'u's-Sahih*"⁽¹²⁾ inde akâidle ilgili hususi bir bölüm ayırmış ve buna "Kitâbu't-tevhîd ve'r-redd 'ala'l-Cehmiyye ve ğayrihim"⁽¹²⁾ başlığını koymuştur. İbn Hacer (v.852/1448) "*el-Mustemil*"⁽¹³⁾ nüshasındaki bu "ve ğayrihim" ibaresiyle Kaderiyye'nin kasdedildiğini; el-Buhârî'nin Hâvâric(Hâriciler) le ilgili konulara *Kitâbu'l-Fiten*'de, Râfıza(Rafiziler)le ilgili konulara da *Kitâbu'l-Ahkâm*'da temas ettiğini, nitekim bid'atın başının da el-Buhârî'nin zikrettiği bu dört fırka (Cehmiyye, Kaderiyye, Havâric, Râfıza) olduğunu söylemiştir.⁽¹³⁾

Müstakil bir kitap gözüyle bakılabilecek olan "*Kitâbu't-Tevhîd*"⁽¹⁴⁾ inde el-Buhârî 245 merfû hadis(muallak ve mutâbi) olanların sayısı 55, kalanı mevsul ile, sahabe ve ondan sonrakilere âit 36 habere yer vermiştir.⁽¹⁴⁾ Ebû Dâvud es-Sicistânî (v.275/888) "*es-Sunen*"⁽¹⁵⁾ inde daha önce işaret ettiğimiz gibi -"Kitâbu's-Sunne"⁽¹⁵⁾ adlı bir bölüm ayırmış ve akâidle ilgili pekçok konuya, şu başlıklar altında temas etmiştir:

- Bâbu şerhi's-Sunne,⁽¹⁶⁾
- Bâbu mucânebeti ehli'l-ehvâ ve buğdihim,⁽¹⁷⁾
- Bâbu terki's-selâm 'alâ ehli'l-ehvâ,⁽¹⁸⁾
- Bâbun fi luzûmi's-Sunne,⁽¹⁹⁾
- Bâbun fi't-tafdil,⁽²⁰⁾
- Bâbun fi'l-hulefâ,⁽²¹⁾
- Bâbun fi reddi'l-ircâ,⁽²²⁾
- Bâbu'd-delîl 'alâ ziyâdeti'l-îmân ve nuksânihî,⁽²³⁾
- Bâbun fi'l-qader,⁽²⁴⁾
- Bâbun fi'l-Cehmiyye,⁽²⁵⁾

(x) Bkz. "*Ehlu's-Sunne*" Kavramı üzerine yeni bazı mülahazalar", İslâmî Araştırmalar, sayı,1,s.71-79.

(1) Onun bu üstadının adı el-Qalânîsi'dir. Hakkında bkz.: Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s.358-359.

(2) Bkz.: *Maqâlatu'l-İslâmiyyin*, 290.

(3) A.g.e., 297.

(4) Meselâ bkz.: Ebû Dâvud, *es-Sunen*, Kitâbu's-Sunne, (IV.197-246,r.4596-4772).

(5) Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 46 *Kitâbu'l-Qader*,1,Bâbu'n-nehyi 'ani'l-qavlî bi'l-qader; 2, Bâbun câmi'un mâ câe fi Ehli'l-qader.(II.898-901).

(6) Suheyb b. Mâlik şöyle demiştir: "Ömer b. Abdulaziz ile gidiyordum. Bana: "Şu Kaderiyye hakkında görüşün nedir?" dedi, ben: "Sen onları tevbeye davet et, tevbe ederlerse ne âlâ, aksi takdirde kılıca başvur." dedim. Ömer b. Abdulaziz: "Ben de bu görüşteyim" dedi. Mâlik: "Benim de görüşüm budur." (al-Muvatta', 46 Kitâbu'l-qader,1,r.6(II.900).

(7) ed-Dârimî, *es-Sunen*,144.

(8) A.e.,I.108.

(9) A.e.,II.325.

(10) A.y.

(11) Bilhassa bkz: *Kitâbu'r-Ruqâq*(Raqâiq)(II.297-341).

(12) Bu başlık *el-Mustemil* nüshasına göredir. (Bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII,290). İbn Battâl ve İbnü't-Tîn ise başlığı "*Kitâbu Reddî 'l-Cehmiyyeti ve ğayrihimî't-tevhîd*" şeklinde tesbit etmişlerdir.(A.g.e.,XIII,290).

(13) İbn Hacer, a.g.e.,XIII,390.

(14) İbn Hacer, a.g.e., XIII,454.

(15) Ebû Dâvud, *Es-Sunen*, *Kitâbu's-Sunne*,r.4595-4772(IV,197-246).

(16) A.g.e.,IV,197.

(17) A.g.e.,IV,198. Dipnotta açıklandığına göre bu başlık başka nüshalarda şöyledir: Bâbu'n-nehyi 'ani'l-cidâl ve ittibâ'il-muteşâbihî mine'l-Qur'ân.

(18) A.g.e.,IV,199.

(19) A.g.e.,200 ve 201(2 yerde).

(20) A.g.e.,IV,206.

(21) A.g.e.,IV,207.

(22) A.g.e.,IV,219.

(23) A.y.

(24) A.g.e.,IV,222.

(25) A.g.e.,IV,231.

Bâbun fi'r-ru'ye,⁽²⁶⁾
 Bâbun fi'r-reddi 'ale'l-Cehmiyyeti,⁽²⁷⁾
 Bâbun fi's-şefâ'ati,⁽²⁸⁾
 Bâbun fi halq'l-Cenneti ve'n-Nâr,⁽²⁹⁾
 Bâbun fi'l-havz,⁽³⁰⁾
 Bâbun fi mes'eleti fi'l-qabr ve 'azâbi'l-qabr,⁽³¹⁾
 Bâbun fi zikri'l-mizân,⁽³²⁾
 Bâbun fi'd-deccâl,⁽³³⁾
 Bâbun fi qatli'l-Hevâric⁽³⁴⁾, veya Bâbun fi qitâli'l-Havâric.⁽³⁵⁾

Görüldüğü gibi Ebû Dâvud zamanında münakaşa konusu edilmiş olan akâidle ilgili meselelerin pek çoğuna temas etmiş ve bu konularda kendi görüşünü aksettiren hadisleri -ki bunların sayısı 176'dır.- bu başlıklar altında toplamıştır. Onun görüşlerini bu başlıklardan çıkarmak mümkün olduğu gibi, bazen onun kendi görüşünü açıkça ifade ettiğine de rastlamaktayız.⁽³⁶⁾

Muslim'in (v.261/874) de aynı şekilde "Kitâbu'l-İmân" ⁽³⁷⁾ ve "Kitâbu'l-Qader" ⁽³⁸⁾ bölümlerine *es-Sahîh* inde yer verdiğini görüyoruz. Kitâbu'l-İmân'da; imanın tarifi, iman-amel münasebeti, imanın artıp eksilmesi, şirk, rü'yet, şefaât ve benzeri konulara dâir 96 bâb ayırılmış, bu bâblar altında 380 hadis zikretmiştir. Kitâbu'l-Qader'de ise 8 bâb altında 34 hadis zikretmiştir.

Son olarak et-Tirmizî'nin (v.297/909) "*es-Sünen*" ini de görelim: O da eserinde 19 bâb'tan müteşekkil "Kitâ-

bu'l-Qader" ⁽³⁹⁾ ile, 18 bâb'tan müteşekkil "Kitâbu'l-İmân" ⁽⁴⁰⁾ bölümlerine yer vermiş, kendinden önceki müellifler gibi o da koyduğu bâb(konu) başlıklarıyla görüşlerini açıklamıştır.

Maksadımız hadis koleksiyonlarında akâid konularına hususî bölümler ayrılmış olduğunu, bunun da Hadisçilerin akâidle olan ilgilerini ortaya koyduğunu göstermekti. Ancak Hadisçilerin akâid alanındaki çalışmalarına örnek olarak burada zikrettiklerimiz dışında diğer hadis koleksiyonlarında da akâidle ilgili bölümler bulunduğunu belirtmek gerekir.

Ancak Hadisçilerin akâidle ilgili çalışmaları sadece telif ettikleri hadis koleksiyonlarında buna dâir bazı bölümler ayırmaktan ibaret değildir. Bunun dışında Hadisçilerin akâid alanında müstakil eserler de verdiğini görüyoruz. Bu eserler akâid konularından sadece birine tahsis edilmiş olabileceği gibi, birçok meseleyi birarada inceleyen eserler de vardır. Bunlar içerisinde özellikle Cehmiyye fırkasının görüşlerine karşı yazılmış olanları az sayılamayacak sayıdadır. Şimdi biz aşağıda Hadisçilerin telif etmiş oldukları müstakil akâid eserlerini yazarlarını esas alarak kronolojik bir sıra ile vermeye çalışacağız. Bunu yaparken de yeri geldikçe, gerek eserin müellifi, gerekse eser hakkında, birtakım açıklamalarda bulunarak okuyucuyu elden geldiğince aydınlatmaya çalışacağız:

Kronolojik sıra ile

HADİSÇİLERİN AKÂİD ALANINDAKİ MÜSTAKİL ESERLERİ

1. el-Hasen el-Basrî'nin (v.110/728), Halife Abdülmelik b.Mervan'ın sorusu üzerine Kader ve Cebr konularıyla ilgili olarak yazdığı "*Risâle ilâ 'Abdilmelik b.Mervân*" adlı eseri konumuzla ilgili en eski kaynağı teşkil etmektedir. eş-Şehristânî (v.548/1153) eserin ona aid olduğunu kabul etmemekte ve Vâsil b. Atâ'ya (v.131/748) âid olabileceğini ileri sürmektedir⁽⁴¹⁾. Eser H.Ritter tarafından neşredilmiştir.⁽⁴²⁾
2. Mâlik b. Enes'in (v.179/795) "*Risâletun fi'l-Qader fi'r-reddi 'Ale'l-Qaderiyye*" adlı bir risalesinden bahsedilmekte ve onun ilminin genişliğine delâlet eden en iyi eserlerinden biri olduğu kaydedilmektedir.⁽⁴³⁾

3. el-Malatî'nin (v.377/987) "*et-Tenbîh ve'r-redd 'alâ ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*" adlı eserinin sonunda "Qâle 'Abdullah b. âl-Mubârek" başlığı altında iki sayfalık bir bölüm bulunmaktadır.⁽⁴⁴⁾ Eser, Abdullah b. el-Mubârek'in (v.181/797) akâid konularıyla ilgili görüşlerini ihtiva etmektedir.

4. Quteybe b. Sa'id'in (v.204/819) "*Kitâbu'l-İmân*" adlı bir eseri bulunduğunu *es-Sâbûnî*(v.449/1057) "*Aqîdetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis*" adlı eserinde zikretmiş ve eserin son kısmını kendi eserinde nakletmiştir.⁽⁴⁵⁾
5. eş-Şâfi'i'ye (v.204/819) âit akâidle ilgili birkaç eser bulunmaktadır.

(26) A.g.e.,IV,232.

(27) A.g.e.,IV,234.

(28) A.g.e.,IV,236.

(29) A.y.

(30) A.g.e.,IV,237.

(31) A.g.e.,IV,238.

(32) A.g.e.,IV,240.

(33) A.g.e.,IV,241.

(34) A.y.

(35) A.g.e.,IV,242.

(36) Meselâ 4737 no'lu hadisin akabinde "Qâle Ebû Dâvud: Hazâ delîlun 'alâ enne 'l-Qur'âne leyse bi-mahlûk" ibaresi yer almaktadır.

(37) Muslim, *es-Sahîh*, 1 Kitâbu'l-İmân, 1-96, r.1-380 (I.36-202).

(38) A.g.e., 46 Kitâbu'l-Qader, 1-8, r.1-34 (IV.2036-2052).

(39) et-Tirmizî, *es-Sünen*, 33 Kitâbu'l-Qader, 1-19, r.2133-2157 (IV.443-459).

(40) A.g.e., 41 Kitâbu'l-İmân, 1-18, r.2606-2644 (V.3-27).

(41) eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 59.

(42) el-Hasan el-Basrî, *Risâle ilâ Abdilmelik b. Marvân*, (Studien zur Geschichte der Islamischen frömmigkeit) (Baskı tarihi ve yeri yok).

(43) Ebû Hâmid b. Merzûq, *Berâetu'l-Eş'ariyyin min 'aqâidi'l-muhâlifîn*, I, 109.

(44) el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-redd 'alâ ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, 143-144.

(45) es-Sâbûnî, İsmâîl, Ebû Osmân, *'Aqîdetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis*, 133-34.

Bunlardan birisi onun akidesine dâirdir ve İbn Ebî Ya'lâ'nın (v.526/1131) *Tabâqâtü'l-Hanâbile* adlı eserinde nakledilmiştir.⁽⁴⁶⁾

Diğeri "*Kitâbu'l-Fıqhü'l-Ekber*" adlı eseridir. Yazma bir nüshası (Cairene Library in Madjmu'a,23;fol,45-58)⁽⁴⁷⁾ yanında, çeşitli tarihlerde basılmış (Qâhira, Matba'a adabiyyâ,1900; ve Qâhira,1324)⁽⁴⁸⁾ matbû nüshaları da mevcuttur.

Wensinck ve Heffening, eserin eş-Şâfi'i ile ilgisi olmadığını ve muahhar bir devrin damgasını taşıdığını söylemişlerdir. Wensinck eserin Ebû Hanîfe'ye (v.150/767) nisbet edilen *Fıqh Akbar* II'den istifade ile meydana getirilmiş bir eser olabileceğini;⁽⁴⁹⁾ Heffening ise Eş'arî devrine âit olduğunu⁽⁵⁰⁾ ileri sürmüşlerdir.

Abdülqâhîr el-Bağdâdî (v.429/1037) bu iki eserden bahsetmez, fakat eş-Şâfi'i'nin kelâma dâir başka iki eserini zikreder. Bunlardan biri, "*fi tashihî'n-nubuvve ve'r-redd 'ale'l-Berâhime*"⁽⁵¹⁾ diğeri ise, *fi'r-reddi 'alâ Ehli'l-ehvâ'*"⁽⁵²⁾ Kâtip Çelebi (v.1067/1657), Abdülkahir el-Bağdâdî den (v.429/1037) naklen, nübüvvet konusunda eser yazarların bu eseri örnek almış olduklarını zikreder.⁽⁵³⁾

6. *Esedü's-Sunne*, Esed b. Mûsâ el-Emevî'nin (v.212/827), Esed b. el-Furât'a (v.213/828) gönderdiği; sünnete uyma ve bid'atten sakınma konusundaki risâlesi (mektubu): "*Risâletü Esed b. Mûsâ ilâ Esed b. el-Furât fi luzûmî's-sunne ve'l-tahzîr mine'l-bid'a*"⁽⁵⁴⁾

7. Ebûbekir, Abdullah b. ez-Zubeyr el-Humeydî'nin (v.219/834) *Usûlü's-Sunne* si. Bu akide metni, onun *el-Musned*'inin sonunda yer almaktadır.⁽⁵⁵⁾

8.Ebû'Ubeyd el-Qâsim b. Sellâm'ın (v.224/838) "*Kitâbu'l-İmân; ve ma'âlimihi ve sunenihi ve'sikmâlihi ve derecâtihî*" adlı eseri. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî tarafından "*min kunûzi's-sunne : Resâilü Erba*" adlı mecmuanın ikinci kitabı olarak (s.47-102 arası) neşredilmiştir. Baskı tarihi yoktur.

9. Muhammed b.'Uqâşe el-Kirmânî'nin (h.225'de hayattaydı) "*Risâle fi Usûli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*" adlı eser⁽⁵⁶⁾ Müellifin vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İbn 'Asâkir (v.571/1175) onun H.225 senesinde hayatta olduğunu zikreder.⁽⁵⁷⁾ Kendisinin "kezzâb" olduğu

ve hadîs uydurduğu zikredilmektedir.⁽⁵⁸⁾ el-Malatî (v.377/987) eserin üç sayfa tutan bir bölümünü "*et-Tenbîh*" inde nakletmiştir.⁽⁵⁹⁾ ki, eserin elimize ulaşan yeğane kısmı budur. el-Malatî'nin eserden bu kadar geniş bir iktibasta bulunmuş olması, onun sünni çevrelerce hüsn ü kabûl görmüş olduğuna bir delil sayılabilir. Muhammed b. 'Uqâşe, bu eserde zikrettiği görüşlerin; Ali b. Asım, Sufyân b. 'Uyeyne, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Şu'ayb, Muhammed b.Ömer el-Vâqidî, Şebâbe b. Sevvâr, el-Fadl b. Dukeyn el-Kûfî, Abdulaziz b. Ebân el-Kûfî, Abdullah b.Dâvud, Ya'lâ b. Qabîsa, Sa'id b. Osmân, Ebû Abdurrahman el-Maqbûrî, Zuhayr b.Nu'aym, en-Nadr b. Şumeyl, Ahmed b. Hâlid ed-Dimeşqî, el-Velîd b. Muslim el-Quraşî, er-Ravvâd b. el-Cerrâh el-Asqâlânî, Yahyâ b. Yahyâ, İshâq b. Rahâveyh, Ebû Sa'id el-Qattân, Abdurrahman b. Mehdi ve Ebû Muâviye ed-Darîr gibi hadîs imamlarının üzerinde ittifak ettikleri görüşler olduğunu söylemektedir.⁽⁶⁰⁾ Muhammed b. 'Uqâşe'nin bu görüşleri rûyasında Resûlullah'a arz edip onun tasvibini aldığını söylediğini ilave edelim.⁽⁶¹⁾ el-Malatî'nin naklettiği bölümün Hadisçilerin akidesine dâir diğer eserlerde mevcut olan görüşlerle mutabakat arzettiğini de belirtmek gerekir.

10. Nu'aym b.Hammâd'ın (v.228/842) "*er-Redd 'ale'l-Cehmiyye*"si. Bu eserde İbn Hacer⁽⁶²⁾ ve İbn Teymiyye (v.728/1327)⁽⁶³⁾ bahsetmişlerdir. İbn Hacer, eserden Halqu'l-Qur'ân konusuyla ilgili kısa bir iktibasta bulunmuştur.⁽⁶⁴⁾

11. el-Buhârî'nin (v.256/869) şeyhi Muhammed b. Abdillâh el-Cu'fî'nin (v.229/843) de "*er-Redd 'ale'l-Cehmiyye*" adlı bir eseri olduğunu İbn Teymiyye zikretmektedir.⁽⁶⁵⁾

12. Hâfiz, fakih, Zekerîyya b. Yahyâ b. Sâlih, Ebû Yahyâ el-Belhî el-Lu'lu'nin (v.230,32/844,46)⁽⁶⁶⁾ "*Kitâbu'l-İmân*" adlı bir eseri olduğunu İbn Hibbân'dan (v.354/965) naklen ez-Zehabî (v.748/1347) zikretmiştir.⁽⁶⁷⁾

13. Ali b. Muhammed b. İshâq b. Ebî Şeddâd, Ebu'l-Hasen et-Tanâfisî el-Kûfî'nin (v.233,35/847,49)⁽⁶⁸⁾ "*Kitâbu'l-Qader*" adlı eserinden es-Sem'ânî (v.562/1166) bahsetmektedir.⁽⁶⁹⁾

(46) *Tabâqâtü'l-Hanâbile*,1.283-84. Eser bizzat eş-Şâfi'i'nin kaleminden çıkmış olmayıp ondan rivayet edilmektedir.

(47) Zikreden: Wensinck, *The Muslim Creed*,265.

(48) Heffening, *İslâm Ansiklopedisi*,(XI.270) "eş-Şâfi'i" mad.

(49) *Wehsinck,a.g.e.*,264-65.

(50) Heffening,a.g.e.,XI,270.

(51) *Abdülqâhîr el-Bağdâdî,Usûlü'd-Dîn*,308. *Keşfu'z-Zunûr*(II.1384) da ise eserin ismi şöyledir: "*Kitâbu İsbâtî'n-Nubuvve ve'r-Redd 'ale'l-Berâhime*"

(52) *Abdülqâhîr el-Bağdâdî,a.g.e.*,308.

(53) *Keşfu'z-Zunûn*,II,1384.

(54) *Fehresetu mâ ravâhu 'an şuyûhihi*,el-İşbîlî,299.Esed b.el-Furât için bkz: *İslâm Ansiklopedisi*,IV,369.

(55) el-Humeydî,*el-Musned*,II,546-548.

(56) Bkz: İbn.Hacer,*Lisânu'l-Mizân*,V.286.

(57) A.g.e.,V.288.

(58) A.g.e.,V.286-289;ez-Zehabî,*Mizânü'l-İtidâl*,III,650,r.7956.

(59) Bkz: el-Malatî,*et-Tenbîh ve'r-Redd 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*,11-13.

(60) el-Malatî,a.g.e.,11.

(61) İbn Hacer,*Lisânu'l-Mizân*,V.287.

(62) İbn Hacer,*Fethu'l-Bârî*,XIII.322.

(63) İbn Teymiyye,*Mecmû'u Fetâvâ*, İbn Teymiyye,V.413.

(64) İbn Hacer,a.y.

(65) İbn Teymiyye,a.g.e.,V.24 ve 412-413.

(66) Kendisinden el-Buhârî, el-Firyâbî ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Hocası Quteybe b.Sa'id onun hakkında: "Horasanın yiğitleri dört kişidir: Zekerîyya b.Yahyâ el-Belhî, el-Hasen b.Şucâ', ed-Dârimî ve el-Buhârî" sözleriyle meth-ü senâda bulunmuştur. Bid'at ehli ile mücadelede girenlerden olduğu da kaydedilmektedir.(Bkz: ez-Zehabî,*Tezkiratu'l-Huffâz*,II.518-519; es-Suyûtî,*Tabâqâtü'l-Huffâz*,226,r.513.).

(67) ez-Zehabî,a.g.e.,I.518.

(68) Kazvin'in muhaddisi ve âlimi.H.202 senesinde kardeşiyle Kûfe'den ayrılarak Kazvin'e gitmiş ve oraya yerleşmiştir.Ebû Muâviye, İbn uyeyne ve emsallerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İbn Mâce,Ebû Zur'a,Ebû Hâtîm rivayette bulunmuşlardır. Ebû Hâtîm onu İbn Ebî Şeybe'ye tercih ettiğini söylemiştir.(Bkz:ez-Zehabî,a.g.e.,II.445; es-Sem'ânî,*et-Tahbîr,fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr*,I.352,dipnot,30; es-Suyûtî,a.g.e.,194,r.431.).

(69) es-Sem'ânî,a.y.

14. Ebûbeker, Abdülâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe'nin (v.235/849) "*Kitâbu'l-İmân*" Eser Muhammed Nâzıruddîn el-Elbânî tarafından daha önce zikredilen "min kunûzi's-Sunne" adlı mecmu'a'nın birinci kitabı olarak (s.1-46) Dimaşq'da neşredilmiştir. (Tarihsiz.)

15. Yine İbn Ebî Şeybe'nin bir "*(Kitâb) es-Sunne*" si bulunduğunu İbn Teymiyye (v.728/1327) zikretmektedir. (70)

Ahmet b. Hanbel'in (v.241/855) akâidle ilgili eserlerine geçmeden önce, onun bu sahada hiçbir eser yazmadığına dair bir iddiânın mevcudiyetinden de söz etmek gerekir. Zira Ebû İshâq eş-Şirâzî "*el-İşârât*"ında, Ahmed b. Hanbel'in Usûl(uddîn)e dair hiçbir eser yazmadığını söylemiştir. (71) Ancak bu iddia pek kabul görmemiş olmalı ki, birçok müellif Ahmed b. Hanbel'in akâidle ilgili eserleri olduğunu kabul etmişlerdir. Bu eserlerden bazıları neşredilmiş, bazıları yazma halde, bir kısmı ise elimize ulaşmamış bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

16. "*er-Redd 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdîqa*. Dr. Abdurrahman Umeyra tarafından Riyad'da (1397/1977) neşredilmiştir.

el-Kevserî, Ahmed b. Hanbel'in böyle bir eseri olduğunu, H.IV. asırda ortaya çıkıp yayıldığını, ez-Zehbî'nin de eserin ona nisbetini kabul etmediğini söylemektedir. (72) Ancak eserin nâşiri bu iddia üzerinde geniş bir şekilde durmuş ve el-Kevserî'nin aksi bir neticeye varmıştır. (73)

17. Kadî İbn Ebî Ya'lâ (v.526/1131), "*Tabaqâtul-Hanâbile*" adlı eserinde, birisi bizzat Ahmed b. Hanbel'in ifadesiyle, (74) ikincisi Ahmed b. Hanbel'in imlâ ettirerek yazdığını, (75) üçüncü ve dördüncü ise şifâhî rivayete dayanılarak kendisinden nakledilen (76) dört akide metni nakletmiştir.

18. Bunların dışında onun "*Kitâbu's-Sunne*" adlı bir eseri bulunduğu da zikredilmektedir. Burada kasdettiğimiz, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın "*Kitâbu's-Sunne*" si değildir. Zira el-Kettânî (77) ve Walter Melville Patton, (78) hem Ahmed b. Hanbel'in hem de oğlu Abdullah'ın ayrı ayrı birer "*Kitâbu's-Sunne*" teklif etmiş olduklarını ifade etmişlerdir.

19. İbnü'l-Nedîm (79) ve Dr. Abdurrahman Umey-

ra, (80) Ahmed b. Hanbel'in "*Kitâbul-İmân*" adlı bir eseri olduğunu zikretmişlerdir. el-Buhârî ve Ebû Zur'a'nın kendisinden rivayette bulundukları Zuleym b. Hutayt'ın Buhârâ'da iken Ahmet b. Hanbel'in bu eserini rivayet ettiğini ifade eden bir rivayetin mevcudiyeti (81) de bunu doğrulamaktadır.

Ayrıca Ebû Ma'in er-Râzî'nin (v.272/885) (82) Ahmed b. Hanbel'in bu eseri üzerinde çalışmış olduğu ve ona ilaveler yaptığı İbn Hacer'in sözlerinden anlaşılmaktadır. (83)

20. Ahmet b. Hanbel'in eserleri arasında *Cevâb* veya *Cevâbatu'l-Qur'ân* adlı bir esere de rastlamaktayız. (84) Prof. Dr. Salih Tuğ, eserin bir yazmasının "*Cevâbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel 'an suâlin fi Halqul-Qur'ân*" adı altında Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı, 510/9 no'da kayıtlı olduğunu zikretmektedir. (85)

21. Onun zikredilmesi gereken diğer bir eseri de, Musedded b. Muserhed'e (v.228/842) (86) gönderdiği akide metnidir: "*Risâletu Ahmed b. Hanbel ilâ Musedded b. Muserhed*". (87) Kader, Rafz, İ'tizâl, Halgu'l-Qur'ân ve İrcâ gibi fitneler karşısında işin içinden çıkamayan Musedded, Ahmed b. Hanbel'den, bu hususta kendisine Rasûllahın sünnetinin ne olduğunu yazmasını istemiş o da adı geçen akide metnini kendisine göndermiştir. (88) Bu metnin tamamını İbn Ebî Ya'lâ bize nakletmiştir. (89)

Ebu'l-Qasım, Abdurrahman b. Mende (v.470/1077) bu mektubun sıhhatini tenkid etmiş, (90) İbn Teymiyye ise, bu mektubun Ehlu'l-Hadis ve's-Sunne arasında meşhur olduğunu İbn Batta'nın (v.387/997) da "*el-İbâne*" sinde bunu naklettiğini ve birçok müellifin bu mektuba itimad ettiğini söyleyerek bu itirazı reddetmiştir. (91)

İslâmî Bilgiler Ansiklopedisinde Ahmed b. Hanbel maddesini yazmış olan Prof. Dr. Salih Tuğ, onun eserleri arasında, akâidle ilgili gördüğümüz şu eserleri de zikretmektedir:

22. *Kitâbu Ehli'l-Milel ve'r-Ridde*, (92)

23. *Kitâbu'l-İrcâ*, (93)

24. *Muhtasar fi Usûl'd-Dîn ve's-Sunne*, (94)

25. *el-Aqide* (Süleymaniye Ktb. şehid Ali Paşa Kt. no:2763/3), (95)

26. Muhammed b. Eslem, b. Sâlim b. Yezid el-Kindî, et-Tûsî (96) nin (v.242/856) "*er-Redd 'ale'l-Cehmiyye*" si. (97)

(70) *Mecmû'u Fetâvâ*, İbn Teymiyye, V.24.

(71) Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî, ed-Dimaşqî, *Zeylu tezkiratu'l-Huffâz*, 162(dipnot,1).

(72) Bkz: İbn Quteybe, *el-İhtilâf fi'l-Lafz*, 55(dipnot).

(73) Ahmed b. Hanbel, *er-Redd, 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdîqa*, mukaddime, 72-78.

(74) *Tabaqâtul-Hanâbile*, I.241-246.

(75) A.g.e., I.311-313.

(76) A.g.e., I.294-295 (*Risâletun fi's-Sunne*), I.329-330.

(77) el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatraf*, 29.

(78) Walter Melville Patton, *Ahmad b. Hanbal wa'l-Minha*, 28.

(79) İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 229.

(80) Bkz: Ahmed b. Hanbel, a.g.e., 76.

(81) İbn Ebî Ya'lâ, *Tabaqâtul-Hanâbile*, I.180.

(82) Hadis ilimlerinde çok ileri olduğu söylenmektedir. Bkz: ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II.606-607.

(83) "ve qad zekera Ebû Ma'in er-Râzî fi ziyâdâti Kitâbi'l-İmân li-Ahmed b. Hanbel enna Hârûn b. Ma'rûf qâle..." (*Tehzîbu'l-Tehzîb*, IV.121.)

(84) Bkz: İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., I.8 ve 183; İbnü'l-Cevzî, *Menâqibu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 191;

(85) *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, I.113.

(86) Basralı muhaddis. Musned'i vardır. Bkz: es-Suyûtî, *Tabaqâtul-Huffâz*, 181.

(87) Bkz: *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.395 ve 131-132, 242, 375; İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., I.342.

(88) İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., I.342.

(89) A.g.e., I.342-345.

(90) *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.131-132; ve bkz: V.381, v.d.

(91) A.g.e., V.131-132.

(92) *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, I.113.

(93) A.y.

(94) A.y.

(95) A.y.

(96) Muhaddis *Musned*i vardır. Kendisinden İbn Huzeyme, İbn Ebî Dâvud ve başkaları rivayette bulunmuştur. Hadislere çok bağlı ve âbid bir kimseydi. (Bkz: ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II.532-534.)

(97) *Berâdetu'l-Eş'riyyin min 'ağâidi'l-Muhâlifin*, I.110.

27. Hâfız Huseyy b. Esrem b. el-Esved, en-Nesâî'nin (v.253/867)⁽⁹⁸⁾

"Kitâbu'l-İstiğâme fi'r-Redd 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'" adlı eseri. Eser tam olarak bize ulaşmamıştır. Ancak el-Malatî, et-Tenbih'inde bu eserden geniş çapta nakilde bulunmuştur. Tesbitimize göre yapılan bu nakil otuz sayfa kadar tutmaktadır.⁽⁹⁹⁾ Prof.W.M.Watt, bizim tesbit ettiğimiz kısımların dışında, on sayfalık bir kısmın daha Kitâbu'l-İstiğâme'den nakledilmiş olduğunu kabul etmektedir.⁽¹⁰⁰⁾ Ancak biz, Watt'ın zikrettiği kısmın Huseyy'in eserinden alınmış olduğunu gösteren bir ipucuna rastlamadığımızı belirtelim.

el-Malatî'nin "et-Tenbih'ini neşretmiş olan Sven Dederling, Huseyy'in Kitâbu'l-İstiğâme" adlı eseri hakkında şu bilgileri vermektedir:

Huseyy Ehlu'l-Ehvâ ve'l-Bida'ın görüşlerini reddederken pekçok âyet ve hadisi delil olarak kullanmıştır. el-Malatî bu hadisleri, isnadlarını hazfedip, sadece sahâbînin adını zikrederek nakletmişse de, aslında isnadların tam olarak verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus İbn Hacer'in el-İsâbe'sinde el-Hâris b. Mâlik el-Ensârî'nin terceme-i hâlini anlatırken Kitâbu'l-İstiğâme'den naklettiği bir pasajdan⁽¹⁰¹⁾ anlaşılmaktadır.⁽¹⁰²⁾

Yine Dederling, Huseyy'in eserinden bize ulaşan bu pasajların, fıkalar ve mezhepler tarihi ile ilgili bilebildiği mi'z'en eski kitap olduğunu söylemiş⁽¹⁰³⁾ ve bu suretle eserin önemine işaret etmiştir.

Watt da eser ile ilgili olarak, Huseyy'in cehmi olarak damgalanan sekiz akîdeyi ele aldığını ve sonra da Cehm'i (v.128/745) belli noktalardan çürütmeye çalıştığına,⁽¹⁰⁴⁾ ancak onun "cebr" den bahsetmemesinin dikkat çekici olduğuna işaret eder.

Watt'ın Huseyy'den "hanbelî yazar" olarak bahsettiğini görüyoruz da,⁽¹⁰⁵⁾ bu hususa dâir elimizde hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Çünkü ne Watt'ın kendisi ne de kaynaklar bu konuda delil zikretmiştir. Hatta onun biyo-

grafisiyle ilgili bilgiler arasında kendisinin Ahmed b. Hanbel ile ilgisinden bile bahsedilmemesi, onu hanbelî olarak göstermeyi zorlaştırmaktadır.

Huseyy'ten ve eserinden bahsedenlerden birisi de Dr. Ali Sâmî en-Neşşâr'dır. O, Usûlu'd-dîn(akîde) ilminde Huseyy'e güvenilemeyeceğini, onun sadece müşebbihe'den nakilde bulunan bir olduğunu söylemiştir.⁽¹⁰⁶⁾

28. el-Buhârî'nin (v.256/869) "er-Redd 'ale'l-Cehmiyye" adlı bir eseri olduğunu İbn Teymiyye'den öğrenmekteyiz.⁽¹⁰⁷⁾

29. Yine O'nun "Halqu Ef'âli'l-'İbâd" adlı bir eseri vardır ve Delhî'de H.1306 senesinde basılmıştır.

30. Fevzân diye mâruf, Abdullah b. Muhammed b. el-Muhâcir'in (v.256/869)⁽¹⁰⁸⁾ "Kitâbu's-Sunne" adlı bir eseri olduğunu İbn Ebî Ya'lâ'nın eserinden yaptığı bir nakil sayesinde öğreniyoruz.⁽¹⁰⁹⁾

31. Hâfız Ahmed b. el-Furât b. Hâlid ed-Dabbî er-Râzî'nin (v.258/871)⁽¹¹⁰⁾ "es-Sunne" adlı eserinden es-Sem'ânî bahsetmektedir.⁽¹¹¹⁾

32. Hâfız, fakih Ahmed b. Muhammed b. Hânî' el-Esrem et-Tâî el-Bağdâdî'nin (v.261 veya 273/874 veya 886)⁽¹¹²⁾ de "es-Sunne" adlı bir eseri bulunmaktadır.⁽¹¹³⁾

33. Muhammed b. el-Yemân es-Semerqandî'nin (v.268/881)⁽¹¹⁴⁾ "er-Redd 'ale'l-Kerrâmiyye" adlı eseri.⁽¹¹⁵⁾

34. Ahmed b. Hanbel'in amca oğlu Hanbel b. İshaq b. Hanbel b. Hilâl b. Esed'in (v.273/886)⁽¹¹⁶⁾ Kitâbu's-Sunne'si.⁽¹¹⁷⁾ Eserden İbn Hacer⁽¹¹⁸⁾ ve İbn Teymiyye⁽¹¹⁹⁾ nakilde bulunmuşlardır.

35. Yine Hanbel b. İshaq'ın, Ahmed b. Hanbel'in mârûz kaldığı mihne ile ilgili derleme bir eseri daha vardır. ez-Zehbî, eserin adının "Kitâbu'l-Mihne"⁽¹²⁰⁾, el-İşbîlî ise "Kitâbu mihneti Ahmet b. Hanbel"⁽¹²¹⁾ olduğunu söylemektedirler. İki elyazma nüshası bulunan eser⁽¹²²⁾ iki defa basılmış olup, "Zikru Mihneti'l-İmâm Ahmed b. Hanbel" adını taşımaktadır.⁽¹²³⁾

(98) Abdurrazzak, et-Tayâlisî, el-Firyâbî ve başkalarından rivayette bulunmuş, kendisinden de en-Nesâî, Ebû Dâvud, ve başkaları rivayet etmişlerdir. (Bkz: İbn Hacer, Tehzîbu'l-Tehzîb, III.142; ez-Zehbî, a.g.e., II.551)

(99) Eserden bahsedenler için bkz: İbn Hacer, a.g.e., III.142; ez-Zehbî, a.g.e., II.551; İbn Hacer, el-İsâbe, I.290; el-Kettânî, a.g.e., 30; Fehre'setu mâ ravâhu el-İşbîlî, 300.

(100) et-Tenbih'in Dederling tarafından neşredilen nüshasında (77-97 ve 100-110) sayfaları atası.

(101) Bkz: W.M.Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, 114, dipnot.1.

(102) Bkz: İbn Hacer, a.y.

(103) el-Malatî, et-Tenbih ve'r-Redd, mukaddime {x}

(104) Watt, a.g.e., 184.

(105) A.y.

(106) Dr. Ali Sâmî en-Neşşâr, Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm, 1354.

(107) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.24.

(108) Ahmed b. Hanbel'in yakın arkadaşlarından idî. Vekî', Ebû Mu'âviye, Ahmed b. Hanbel gibi hadisçilerden rivayette bulunmuştur. (İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e. I.196-197,

(109) A.g.e., I.196.

(110) el-Ka'nabî, Abdurrazzak ve Ebû Dâvud et-Tayâlisî'den rivayette bulunmuş, kendisinden de Ebû Dâvud ve başkaları rivayet etmişlerdir. Sünnete bağlı ve onun müdafîi idi. Başta Müsned'i olmak üzere birçok eseri vardır. (Bkz: Tehzîbu'l-Tehzîb, I.66; Tezkiratu'l-Huffâz, II.544; Şezerâtu'z-Zehbî, II.138)

(111) es-Sem'ânî, a.g.e., II.72.

(112) Ahmed b. Hanbel'in arkadaşıydı. el-Ka'nabî, Affân b. Müslim ve İbn Ebî Şeybe'den rivayette bulunmuş, kendisinden de en-Nesâî, el-Bağavî ve başkaları rivayet etmiştir. İle'e dâir bir eseri vardır. (Bkz: Tehzîbu'l-Tehzîb, I.78-79; Tabaqâtu'l-Huffâz, 256, r.578)

(113) Lecî'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.24; el-Kettânî, er-Risâletu'l-mustatraf, 29.

(114) Fakih, muhaddis, mütekevvim. Zikredilen eseri dışında "el-İ'tisâm fi'l-hadis", "Ma'âlimu'd-Dîn" ve "el-Envâr" adlı eserleri vardır. (Bkz: ez-Ziriklî, el-A'lâm, XII.120)

(115) A.y.; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I.839.

(116) el-Humeydî, Musedd ve Ebû Nu'aym gibi hadisçilerden rivayette bulunmuştur. Eserleri arasında "Tarih" ve "Kitâbu'l-Fiten" de zikredilir. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, II.600; Tabaqâtu'l-Hanâbile, I.143-145).

(117) İbn Hacer, Fetâvâ'l-Bâir, XIII.449; Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.24, 413, 496; el-Kettânî, er-Risâletu'l-Mustatraf, 29)

(118) A.g. eserler.

(119) A.g. eserler.

(120) Tezkiratu'l-Huffâz, I.601.

(121) el-İşbîlî, el-Fehrese, 301.

(122) Bu iki nüsha el-Mektebetu'l-Teymiyye, no:2000'de ve el-Mektebetu'z-Zâhiriyye, Mecmû' 48'de kayıtlıdır. İkinci nüshayı Yûsuf el-İşbîlî tanıtmıştır. (Bkz: Fihrisu mahtûlâtî'z-Zâhiriyye, VI.265). Ayrıca bkz: Patton, a.g.e. 19.

(123) Mısır, 1403/1983 (ikinci baskı). Tahkik: Dr. Muhammed Nağş (?).

36. Ebû Dâvud el-Sicistânî'nin (v.275/888) de bir "*Kitâbu's-Sunne*"si bulunmaktadır.⁽¹²⁴⁾
37. O'nun ayrıca "*Kitâbu'r-redd 'alâ Ehli'l-Qader*" adlı bir eseri daha olduğu zikredilmektedir.⁽¹²⁵⁾
38. İbn Quteybe'nin (v.276/889)⁽¹²⁶⁾ *el-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-redd 'alâ'l-Cehmiyye ve'l-Muşebbihe* adlı eseri.⁽¹²⁷⁾
39. Osman b. Sa'îd ed-Dârimî'nin (v.280/893)⁽¹²⁸⁾ Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyen Bîşr el-Merîsî'ye (v.218,219,227/833,834,841)⁽¹²⁹⁾ yazdığı reddiye. Eserin adı, "*Kitâbu'r-redd 'alâ Bîşrî'l-Merîsî*"⁽¹³⁰⁾; "*Red 'alâ Bîşr*"⁽¹³¹⁾ veya "*Kitâbu'n-Nakz 'alâ Bîşr el-Merîsî*"⁽¹³²⁾ şeklinde kaydedilmektedir.⁽¹³³⁾
40. Yine aynı müellifin "*er-Redd 'le'l-Cehmiyye*" adlı bir eseri daha vardır ve Gosta Vitestam tarafından (Leiden,1960) neşredilmiştir.
41. Harb b. İsmâil es-Sayracânî el-Kirmânî (v.288/900)⁽¹³⁴⁾ de "*Kitâbu's-Sunne*" müellifleri arasındadır.⁽¹³⁵⁾ el-Kevserî'nin eserin muhtevâsıyla ilgili tenkidleri, onun görmüş olduğunu gösterir de, kendisi bu eserin hangi nüshasını, nerede gördüğünü açıklamamaktadır.⁽¹³⁶⁾
42. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (v.290/902) "*Kitâbu's-Sunne*"si.⁽¹³⁷⁾
43. Ebûbekr, Ahmet b. Ali b. Sa'îd b. İbrahim el-Quraşî el-Emevî el-Mervezî'nin (v.292/904)⁽¹³⁸⁾ "*Kitâbu's-Sunne*"si.⁽¹³⁹⁾
44. Hâfiz İbnu'l-Ahrem, Ebû Ca'fer, Muhammed b.

el-Abbâs b. Eyyûb el-İsbahânî'nin (v.301/913)⁽¹⁴⁰⁾ "*Va-siyye*"si.⁽¹⁴¹⁾ ez-Zehbî eseri görmüş ve Allah'ın arş üzerinde oluşu ve Kur'an'ı telif eden mahlûk olduğunu söyleyenin kâfir olacağı hususlarının eserde yer alan kollarından bazıları olduğunu söylemiştir.⁽¹⁴²⁾

45. Şeyhulislâm, Allâme İbn Sureyc, Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. Ömer b. Sureyc el-Bağdâdî'nin (v.306/918)⁽¹⁴³⁾ "*Kelâmu Ebi'l-Abbâs b. Sureyc*" adlı eserini İbn Teymiyye, "*Kitâbu's-Sunne*"lere dair verdiği listede zikretmiştir.⁽¹⁴⁴⁾

46. Meşhur muhaddis, müfessir, fakih ve tarihçi et-Taberî'nin (v.310/922) "*el-İtiqâd*" adlı bir eseri olduğu kaydedilmektedir.⁽¹⁴⁵⁾ es-Sâbûnî, "*Aqîdetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis*" adlı eserinde bu eserden "el-Lafzu bi'l-Qur'an" konusuyla ilgili bir iktibasta bulunmuştur.⁽¹⁴⁶⁾

47. Yine onun "*et-Tabsîr*" adlı bir eseri olduğunu İbn Teymiyye, İmam Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî'nin "*İtiqâdu'l-Tevhîd bi-İsbâtî'l-Esmâ ve's-Sifât*" adlı eserinde zikrettiğini ve eserde rûyet ile ilgili ihtilaflara temas edildiğini zikretmiştir.⁽¹⁴⁷⁾

48. Onun ayrıca "*Sarihu's-Sunne*" adlı bir eseri de vardır.⁽¹⁴⁸⁾

49. Ebûbekr, Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (v.311/923)⁽¹⁴⁹⁾da "*Kitâbu's-Sunne*" adlı bir eser telif etmiştir.⁽¹⁵⁰⁾ İbn Hacer bu eserden kısa bir iktibasta bulunmuştur.⁽¹⁵¹⁾ el-Kettânî, eserin üç cilt olduğunu söylemektedir.⁽¹⁵²⁾

50. İbn Huzeyme, Muhammed b. İshaq'ın (v.311/923)⁽¹⁵³⁾ "*Kitâbu'l-Tevhîd*" adlı eseri.⁽¹⁵⁴⁾

(124) Bkz: *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.24 ve 413; *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, 29.

(125) Bkz: *Tehzîbu'l-Tehzîb*, IV.170.

(126) İbn Teymiyye onun için "*Ehl-Sünnet'in hatîbi*" demektedir. Bkz: İbn-Teymiyye, *Tefsîru sûrati'l-İlâh*, 120,121.

(127) Mısır, 1349 (Neşreden: el-Kevserî) ve Beyrut, 1405/1985.

(128) Herât'ın muhaddisi. Hadis ilmini Ali b. el-Medî'nî, Yahyâ b. Ma'in, Ahmed b. Hanbel ve İshâq b. Râaveyh'den almıştır. Zikredilenin dışında bir "*Musned*"i ve *Suâlât fi'r-ricâl*'i vardır. Ali b. Kerrâm'a karşı çıkıp onu Herât'tan kovduğu söylenir. (*Tezkiratu'l-Huffâz*, II.621-622)

(129) Hakkında bilgi için bkz: Watt, a.g.e., 246-250 ve indekste gösterilen yerler.

(130) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII.329.

(131) Watt, a.g.e., 250, dipnot.99.

(132) Ebû Hâmid Merzûq, *Berâetu'l-Eş'ariyyîn*, I.7.

(133) Eser 1358/1939 da Kâhire'de ve Dr.Ali Sâmî en-Neşşâr tarafından "*Aqâidu's-Selef*" adlı mecmuada (İskenderiye,1971'de) olmak üzere iki defa neşredilmiştir.

(134) Ahmed b.Hanbel'in arkadaşları. el-Humeydî, Ebû Ubeyd,Sa'îd b.Mansûr gibi hadisçilerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Ebû Hâtim er-Râzî ve el-Hellâl gibi hadisçiler rivayet etmiştir. Bkz: *Tezkiratu'l-Huffâz*,II.613.

(135) *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.413; Bağdadlı İsmail Paşa, *Hedyyetu'l-Arifin*, I.264.

(136) İbn Quteybe, *el-İhtilâf fi'l-Lafz*, 10 (dipnot).

(137) Beyrût, 1405/1985 (Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye).

(138) Dimeşk kadısı. Ahmet b. Hanbel, Ebû Hayseme ve diğer hadisçilerden rivayette bulunmuş kendisinden de en-Nesâî, et-Taberânî ve başkaları rivayet etmiştir. Birçok eserleri ve "*Musned*"leri olduğu zikredilir. (*Tezkiratu'l-Huffâz*, II.663.)

(139) *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.24.

(140) Fakih, muhaddis. Kendisinden el-Assâl ve Ebu's-Şeyh rivayet etmiştir. Bkz: *Tezkiratu'l-Huffâz*,II.747; *Tabaqâtu'l-Huffâz*,315,r.722.

(141) *Tezkiratu'l-Huffâz*, I.747.

(142) A.y.

(143) Ebû Dâvud gibi hadisçilerden rivayette bulunmuştur. Eserlerinin sayısının dört yüz'ü bulduğu zikredilmektedir. (*Tezkiratu'l-Huffâz*, III.811-813.)

(144) *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.24.

(145) es-Sâbûnî, "*Aqîdetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis*", 108.

(146) A.g.e., 108-109.

(147) *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.79.

(148) el-Kuveyt, 1405/1985, Tahkik: Bedr b. Yûsuf el-Ma'tûq; ayrıca Kâhire'de basıldığı da zikredilmektedir. Bkz: *İslâm Ansiklopedisi*, XI.595.

(149) Allâme fakih, muhaddis. Ahmed b. Hanbel'in ilmini toplayıp tedvin etmiştir. Harb b. İsmail el-Kirmânî, Ebûbekr el-Mervezî ve başkalarından rivayette bulunmuştur. Zikredilenin dışında, birkaç cilt tuttuğu söylenen "*el-İlâl*" ve "*el-Câmi*" adlı geniş bir eseri olduğu zikredilmektedir. (*Tezkiratu'l-Huffâz*, III.785; *Tabaqâtu'l-Huffâz*, 329,r.751)

(150) *Tezkiratu'l-Huffâz*, III.785; *Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, V.413; *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, 29.

(151) İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*, XIII.355.

(152) *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, 29.

(153) Hâfiz, imamlar imamı. İshâq b. Râhaveyh ve başka pekçok hadisçiden rivayette bulunmuştur. Buharî ve Muslim *sahih*lerinin dışında ondan rivayette bulunmuşlardır.(Bkz: *Tezkiratu'l-Huffâz*, II.720-731.)

(154) Muhammed Halil Herrâs tarafından Mısır, 1387/1968'de neşredilmiştir.

51. Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin oğlu Abdullah'ın (v.316/928)⁽¹⁵⁵⁾manzum bir akidesini İbn Ebî Ya'lâ zikretmektedir.⁽¹⁵⁶⁾Abdullah, bu manzum akide metnindeki görüşlerin; kendisinin, babası Ebû Dâvud'un, Ahmed b. Hanbel'in, gerek kendileriyle görüştüğü, gerek başkaları vasıtasıyla görüşlerini öğrendiği "Ehlu'l-İlm" in akidesi olduğunu da ilave etmektedir.⁽¹⁵⁷⁾

52. Ebnu'l-Hattâb, Ebû Ömer, Ahmed b. Hâlid b. Yezid e-Qurtubî'nin (v.322/933)⁽¹⁵⁸⁾"Kitâbu'l-İmân" adlı bir eseri bulunmaktadır.⁽¹⁵⁹⁾

53.İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Munzir et-Temîmî, er-Râzî'nin (v.327/938)⁽¹⁶⁰⁾"Kitâbu's-Sunne'si."⁽¹⁶¹⁾

54. Yine onun "Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Cehmiyye" adlı eseri.⁽¹⁶²⁾Eserden, İbn Hacer,⁽¹⁶³⁾İbn Teymiyye,⁽¹⁶⁴⁾İbn Ebî Ya'lâ,⁽¹⁶⁵⁾ve el-Kevserî⁽¹⁶⁶⁾ büyük çapta nakillerde bulunmuşlardır.

el-Kevserî, eserde hatalı görüşlere rastlandığını, nitelik müellifin kendisinin de kelam ilmini bilmediğini itiraf ettiğini⁽¹⁶⁷⁾söyleyerek bu eseri tenkide çalışırken,⁽¹⁶⁸⁾ez-Zehabî, tam aksine, bu eserin onun imam olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.⁽¹⁶⁹⁾

55. el-Barbahârî, el-Hasen b. Ali b. Halef, Ebû Muhammed (v.329/940)⁽¹⁷⁰⁾Şerhu Kitâbî's-Sunne adlı ese-

riyle Ahmet b. Hanbel'in Kitâbu's-Sunne'sini şerhetmiştir. Bu şerhin büyük bir kısmını bize İbn Ebî Ya'lâ nakletmiştir.⁽¹⁷¹⁾

56. İbn Huzeyme'nin arkadaşı, Ebûbekr Ahmet⁽¹⁷²⁾b.İshâq'ın (v.342/953) "el-Esmâ ve's-Sifât" adlı eseri.⁽¹⁷³⁾

57. en-Necâd, Ahmed b. Süleyman b. el-Hasen el-Bağdâdî el-Hanbelî'nin (v.348/959)⁽¹⁷⁴⁾"Kitâbu's-Sunne'si."⁽¹⁷⁵⁾

58. Yine O'nun "er-Redd 'alâ men yeqûlu'l-Qur'ânı mahlûq" adlı eseri.⁽¹⁷⁶⁾

59. el-'Assâl, Ebû Ahmed b. İbrahim el-İsbahânî'nin (v.349/960)⁽¹⁷⁷⁾"el-Ma'rife fi's-Sunne'si."⁽¹⁷⁸⁾

60. Yine O'nun "Kitâbu'r-Ru'ye'si."⁽¹⁷⁹⁾

61. el-Âcurrî, Muhammed b. el-Huseyn b. Abdillâh el-Bağdâdî'nin (v.360/970)⁽¹⁸⁰⁾"Kitâbu's-Şerî'a" adlı eseri.⁽¹⁸¹⁾

62. Yine O'nun "Kitâbu'r-Ru'ye'si."⁽¹⁸²⁾

63. et-Taberânî, Ebu'l-Qâsim Süleyman b. Ahmed eş-Şâmî'nin (v.360/970)⁽¹⁸³⁾"es-Sunne" adlı bir ciltlik bir eseri vardır.⁽¹⁸⁴⁾

64. Yine O'nun bir cüz tutan "er-Redd 'ale'l-Cehmiyye'si"⁽¹⁸⁵⁾

(155) Hâfız, allâme, mühaddislerin önderi, Pekçok İslam ülkesini dolaşarak, oralardaki ilim ehlinin hadis almış, kendisinden de ed-Dâraqutnî, İbn Şâhîn, gibi hadisçiler rivayette bulunmuşlardır. el-Musned, es-Sunen, et-Tefsîr, el-Qirâât, en-Nâsih ve'l-Mensûh, Kitâbu'l-Masâil gibi eserleri vardır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, II.767-772; Tabaqâtu'l-Huffâz, 322,r.741)

(156) Bkz: Tabaqâtu'l-Hanâbile, II.53.

(157) A.g.e., II.54.

(158) Endülüsun şeyhi. Bakî b. Mahled'den, Yemen ve Mekke'nin ulemâsından hadis almıştır. Kendisinden de Kurtubî rivayette bulunmuştur. Musnedu Mâlik, Kitâbu's-Salât, Kitâbu Kaşâsî'l-Enbiyâ eserleri arasındadır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.815-816; Tabaqâtu'l-Huffâz, 339-340,r.774)

(159) Tezkiratu'l-Huffâz, III.816.

(160) Hâfız, Şeyhulislâm. Babası hadis ilmi için çıktığı seyahatlarda onu da beraberinde götürmüş, bu sebeple pekçok kimseden hadis almıştır. Fıkıhla ilgili "İhtilâfu's-Sahâbe ve't-Tâbi'in" adlı bir eseri, birkaç cilt tutan bir Tefsîr'i ve "el-Cerhu ve't-Ta'dîl" adlı bilinen (matbû) bir eseri vardır. Yine Âdâbu's-Şâfi'i ve menâkıbuh, el-Merâsîl, İlelu'l-Hadis de matbû eserleri arasındadır. 1000 cüz olduğu söylenen bir Musned'i ve bir Kitâbu'z-Zühû'du de bulunmaktadır. (Tezkiratu'l-Huffâz, III.829-831; İbn Ebî Hâtîm, Âdâbu's-Şâfi'i ve menâkıbuh, 7,8 (Mukaddime).

(161) Tabaqâtu'l-Hanâbile, II.55.

(162) Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.830; Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.53,413; Tabaqâtu'l-Hanâbile, II.55; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIII.291.

(163) İbn Hacer, a.g.e., XIII.291,304312,320,371,382,412,439,444.

(164) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.53.

(165) Tabaqâtu'l-Hanâbile, II.55.

(166) İbn Quteybe, el-İhtilâf fi'l-Lafz, 56-57 (Dipnot).

(167) Bu itirafı el-Beyhaqî, el-Esmâ ve's-Sifât'ta (s.269) nakletmektedir.

(168) Bkz: İbn Ebî Hâtîm, Âdâbu's-Şâfi'i ve Menâkıbuh, 8 (Mukaddime).

(169) Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.830

(170) Zamanında hanbelîlerin şeyhi idi, ve onlarla muhalifleri arasında çıkan olaylardan dolayı sultanın adamlarından kaçıp saklanmak zorunda kalmıştı. Bidatçılara karşı çok sert olduğu zikredilir. (Bkz: Tabaqâtu'l-Hanâbile, II.18-45)

(171) A.g.e., II.18-43.

(172) İbn Fûrek, Muşkilu'l-Hadis adlı eserinde (s.216) "Muhammed" olarak zikretmişse de doğrusu kaydettiğimiz şekildedir. Bkz: İbn Hibbân, el-Mecrûhîn, I.162, İbnü'l-Esir, el-Lubâb fi Tehziibi'l-Ensâb, II.234.

(173) İbn Fûrek, a.g.e.,216.

(174) İmam, hâfız, fâkih, Bağdad ulemâasının şeyhi. Ebû Dâvud ve başkalarından hadis almış, kendisinden de ed-Dâraqutnî, el-Hâkim ve başkaları rivayette bulunmuştur. Büyük bir "Sunen" telif etmiş, ayrıca fıkıh ve ihtilâfu'l-Fukahâya dâir eserler vermiştir. Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz,III.868.

(175) Henri Loast, La Profession de foi d'İbn Battâ, (Mukaddime'de)

(176) Kuveyt (tarihsiz), Tahkik: Rıdallâh Muhammed İdris.

(177) Allâme, hâfız, İsfahan kadısı. eş-Şuyûh, et-Tefsîr, et-Târîh, el-Mu'cem, Hadîsu Mâlik, fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olan el-Musned, Kitâbu'l-'azame,Kitâbu'r-Raqâiq, Garibu'l-Hadis, Hurûfu'l-Qirâât, Kitâbu kerâmâtî'l-Evliyâ,Kitâbu guslî'l-cum'a gibi pekçok eseri vardır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.886-888.

(178) A.g.e., III.887, ve Bkz:Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.24

(179) Tezkiratu'l-Huffâz, III.887.

(180) İmam, mühaddis. Sünnete çok bağlı idi. Kendisinden Hâfız Ebû Nu'aym ve başkaları rivayette bulunmuştur. Ayrıca el-Erbâ'ın adlı bir eseri vardır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.936.)

(181) Mısır, 1369'da basılmıştır.

(182) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, II.486.

(183) Meşhur hadis imâmı. Şam, Hicaz, Yemen, Mısır, Bağdat, Kûfe, İsfahan, gibi pekçok yerlere seyahatta bulunmuştur. Pekçok eseri vardır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.912-917.)

(184) A.g.e., III.913,914; Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.24, 413 er-Risâletu'l-Mustatraf,29-30

(185) Tezkiratu'l-Huffâz, III.914

65. Ayrıca Onun bir de "er-Redd 'ale'l-Mu'tezile"si vardır (186)
66. el-Qassâb, Ebû Ahmed, Muhammed b. ali, Muhammed el-Keracî'nin (v.360/970)⁽¹⁸⁷⁾ de "Kitâbu's-Sunne" adlı bir eseri vardır ve ez-Zehebî bu eserden bir bölüm de nakletmiştir.⁽¹⁸⁸⁾
67. Ebu's-Şeyh Abdullah b. Muhammed b.Ca'fer b. Hayân'ın (v.369/979)⁽¹⁸⁹⁾ "Kitâbu's-Sunne"si.⁽¹⁹⁰⁾
68. Ebûbekr el-İsmâ'îlî el-Curcânî'nin (v.371/981)⁽¹⁹¹⁾ Geylân (Cilân) halkının isteği üzerine telif ettiği ve Halqu'l-Qur'ân konusuyla ilgili "Risâle"si.⁽¹⁹²⁾
69. Meşhur mahaddis ed-Dâraqutnî'nin (v.385/995), mu'tezilî Amb b. Ubeyd'in Kur'ân ile ilgili görüşleri ve bid'at fikirleri ile ilgili "Ahhâru 'Amr b. 'Ubeyd" adlı eserini.⁽¹⁹³⁾
70. Yine O'nun "Kitâbu'r-Ru'ye"si.⁽¹⁹⁴⁾
71. İmam Hâfız, Irak'ın muhaddisi, İbn Şâhin, Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî'nin (v.385/995)⁽¹⁹⁵⁾ "Kitâbu's-Sunne"si.⁽¹⁹⁶⁾
- İmam, Hâfız, Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende'nin (v.395/1004)⁽¹⁹⁷⁾ akâid konularıyla ilgili aşağıdaki eserleri:
72. Kitâbu's-Sifât.
73. Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Lafziyye.⁽¹⁹⁸⁾
74. Kitâbu'l-Tevhid ve ma'rifeti Esmâ'il-Lâhi ve sifâtihî 'ale'l-ittifâq ve'l-teferüd.⁽¹⁹⁹⁾
75. Kitâbu'l-İmân 'alâ resmi'l-ittifâq ve'l-teferüd.⁽²⁰⁰⁾
76. Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Cehmiyye.⁽²⁰¹⁾

77. Muhaddis, fakih, Mağrib'in allâmesi Ali b. Muhammed b. Halef el-Ma'âfirî el-Qâbisî'nin (v.403/1012) "el-Munqız min şubehi'l-Te'vil" adlı eseri.⁽²⁰²⁾
78. Yine O'nun "el-Aqâid" adlı eseri.⁽²⁰³⁾
79. Muhaddis Ebu'l-Fadl, ahmed b. Ali b. Amr el-Beykendî'nin (v.404/1013)⁽²⁰⁴⁾ "Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Mu'tezile" adlı eseri.⁽²⁰⁵⁾
80. Hâfız, imam, Muhammed b. ali el-İsbahânî en-Neqqâş'ın (v.414/1023)⁽²⁰⁶⁾ "Aqvâlu Ehli's-Sunne" adlı eseri.⁽²⁰⁷⁾
81. Bağdad'ın muhaddisi, fakih, Ebu'l-Qâsım, Hibe-tullah b. el-Hasen el-Lâlekâî'nin (v.418/1027)⁽²⁰⁸⁾ Şerhu Usûli'l-İtiqâdi Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a" adlı eseri.⁽²⁰⁹⁾
82. Büyük hâfız, asrının muhaddisi Ebû Nu'aym el-İsbahânî'nin (v.430/1038)⁽²¹⁰⁾ "Kitâbu'l-Mu'taqad" adlı eseri.⁽²¹¹⁾
83. Yine O'nun "Kitâbu'r-Ru'ye"si.⁽²¹²⁾
84. İmam, allâme, hâfız, Ebû Zerr el-Herevî'nin (v.434/1042)⁽²¹³⁾ "Kitâbu's-Sunne ve's-Sifât"ı.⁽²¹⁴⁾
85. Hâfız, imam, alemu's-Sunne, Ebû Nasr es-Sic-zî'nin (v.444/1052)⁽²¹⁵⁾ "el-İbânetü'l-Kubrâ" adlı, Halqu'l-Qur'ân ile ilgili eseri.⁽²¹⁶⁾
86. es-Sâbüni, Ebû Osmân, İsmail b. Abdurrahman en-Neysâbüri'nin (v.449/1057)⁽²¹⁷⁾ "Aqidetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis"ı.⁽²¹⁸⁾
87. Yine O'nun "el-İntisâr" adlı eseri.⁽²¹⁹⁾
88. "el-Fârûq fi's-Sifât" adlı eseri.⁽²²⁰⁾
89. "Zemmu'l-Kelâm"ı.⁽²²¹⁾
90. Hâfız İbn Abdilberr'in (v.463/1070)⁽²²²⁾ "Kitâbu'l-İnsâf Fî Esmâillâhi ta'âlâ" adlı eseri.⁽²²³⁾

(186) A.y.

(187) Gazvelerde çok düşman kanı akıttığı için "el-Qussâb" adını almıştır. Kitâbu Sevâbi'l-A'mâl, Kitâbu İqâbi'l-A'mâl, Kitâbu Te'dîbi'l-Ummeh ve daha başka eserleri vardır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.938-939.)

(188) A.y.

(189) İsfahan'ın hâfızı. Pekçok kimseden hadis almıştır. Tefsir ve ahkâmla ilgili pekçok eseri olduğu zikredilmektedir. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.945-47)

(190) Bkz: Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.24,413; es-Sem'ânî, el-Tahbîr, I.161,190,351; es-Sehâvî, el-Mağâsîdu'l-Hasane, 305 Ebu's-Şeyh'in bu eserinde Halqu'l-Qur'ân ile ilgili geniş bilgi verdiğini zikreder.; er-Risâletu'l-Mustatraf, 29.

(191) İmam, hâfız, şeyhulislam. Bir Mu'cem'i, bir Sahih'i, iki ciltlik Musnedü Ömer'i vardır. Zamanında tek olduğu söylenir. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.947-951)

(192) Bkz: es-Sâbüni, 'Aqidetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis, 112.

(193) ez-Zâhiriyye, mecmû' 106(98-109 arası) da yazma bir nüshası olduğu kaydedilmektedir. (Bkz: Fihrisu mahtûâtî'l-Zâhiriyye, VI.305.)

(194) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, VI.486.

(195) 330 eser telif ettiği zikredilmektedir. Bin cüzük el-Tefsiru'l-Kebîr'i, 1300 cüzük Musned'i, 150 cüzük el-Târîh'i, ve 100 cüzük ez-Zuhd'u bu eserleri arasında zikredilmektedir. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.987-89.)

(196) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, VI.486.

(197) Hayatı ve eserleri için bkz: İbn Mende, er-Redd 'ale'l-Cehmiyye, 7-27 (Önsöz)

(198) Bu eser için bkz: ez-Zehebî, Siyeru A'lâmü'n-Nubelâ, XVII.41.

(199) ez-Zâhiriyye, el-Tevhid, 36 da kayıtlı bir elyazma nüshası vardır.

(200) Medine'deki el-Câmi'atu'l-İslâmiyye'de Dr.Ali b. Muhammed Nâsir el-Faqihî tahkikiyle neşredilmiştir.

(201) İbn Mende'nin bütün bu eserleri için bkz: İbn Mende, a.g.e., 8 (Önsöz).

(202-203) Hayatı ve bu eserleri için bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.1079.

(204) Müellifin hayatı için bkz: Tabqâtu'l-Huffâz, 409.

(205) es-Sem'ânî, el-Tahbîr, II.182.

(206) Hadis almak için pekçok seyahatlerde bulunmuş, pekçok eser telif etmiştir. Tabqâtu's-Süfiyye ve Kitâbu'l-Qadû bunlardandır.

(Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III. 1059-61.)

(207) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, V.380.

(208) Ricâlu's-Sahihayn ve es-Sunen adlı eserleri de vardır.(Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III. 1083-1085.)

(209) (1-4. cüzleri) iki cilt halinde Riyad'da (tarihsiz) Ahmed Sa'd Hamdân'ın tahkikiyle basılmıştır.

(210) Pekçok eser telif etmiştir. Kitâbu Ma'rifeti's-Sahâbe, Kitâbu Delâilü'n-Nubuvve, Tarihu Isbahân, Fadâilu's-Sahâbe, Kitâbu'l-Tıbb ve Sifetu'l-Cenne bunlardandır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.1092-1098)

(211) A.g.e., III.1097.

(212) Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, VI.486.

(213) Sahihayn üzerine bir müstedreki, Kitâbu'l-Câmi, Kitâbu'd-Du'â, Kitâbu Fadâilü'l-Qur'ân, Kitâbu Delâilü'n-Nubuvve, Kitâbu Şehâdeli'l-Zür gibi eserleri de vardır. (Bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.1103-1108)

(214) A.g.e., III.1106.

(215) Hayatı ve eserleri için bkz:A.g.e., III. 1118-1119.)

(216) Bkz:A.g.e., III.1118. es-Suyûtî, el-Leâli el-Masnû'a'sında (I.251-253)bu eserden nakilde bulunmuştur.

(217) Hayatı ve eserleri için bkz: Ali Yılmaz, es-Sâbüni'nin 'Aqidetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis'inin tercemesi (Basılmamış Lisans Tezi) A.Ü.İlahiyat Fakültesi ktb.) Ank.1978, s.41-43 (Önsöz).

(218) es-Sâbüni, 'Aqidetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis, Kuveyt,1397/1977, ve Mecmu'atu'l-Resâilü'l-Muniriyye, Mısır, 1343, I.105-135 arasında.

(219-20-21) O'nun bu eserleri için bkz: A.g.e. (Kuveyt, 1397 baskısı), s.7,26.

(222) Hayatı ve eserleri için bkz: Tezkiratu'l-Huffâz, III.1126-1132.

(223) A.g.e., III.1129.

91. Hâfız, allâme Ebu'l-Vefid el-Bâcî'nin (v.474/1081)⁽²²⁴⁾ "*Kitâbu't-Tesdîd ilâ ma'rifeti't-Tevhîd*" adlı eseri.⁽²²⁵⁾

92. Hâfız, Şeyhulislam, Ebu'l-Qâsim, ismail b. Muhammed el-Quraşî el-İsbahânî, et-Teymî'nin (v.535/1140)⁽²²⁶⁾ bir ciltlik "*Kitâbu's-Sunne*"'si.⁽²²⁷⁾

93. Muhaddisu'l-İslâm, Abdülğani b. Abdilvahid b. Ali, Ebû Muhammed el-Maqqisî'nin (v.541/1146)⁽²²⁸⁾ iki cüz tutan "*Kitâbu's-Sifât*" adlı eseri.⁽²²⁹⁾

Sayılarını daha da çoğaltabileceğimiz bu eserler bize açıkça göstermektedir ki:

1. Ehl-i Sünnet mezhebinin kurucuları ve ona şekil verenler, bazılarının zannettiği gibi el-Eş'arî ve el-Mâtürîdî olmayıp, bu mezhebin temelleri H.İI. asrın başlarından itibaren Hadisçiler tarafından atılmış ve müteakib asırlardaki çalışmalarıyla Ehl-i Sünnet akidesinin binâsını tamamlamışlardır.

2. Hadisçilerin el-Eş'arî ve el-Mâtürîdî'den önce geliştirdikleri bu akâid edebiyatı adı geçen imamlardan sonra da devam etmiş, hadisçiler bu iki imamın kurmuş oldukları mezheplerden ayrı olarak kendi ekollerini ve

geleneklerini devam ettirmişlerdir. Nitekim -zikredilen eserler de bunu göstermektedir.

Hadisçilerin bu geleneği -ya da ekolleri- son asırlara kadar uzanmış ve Selefi adıyla anılan bir grup, kendilerinin bu ekolün tâkipçileri olduklarını ileri sürmüşlerdir.

3. Hadisçilerin akaid alanındaki bu çalışmaları ve verdikleri eserler, Ehl-i Sünnet mezhebinin geçirmiş olduğu merhalelerin ilkinin aydınlığa çıkarmakta, dolayısıyla Ehl-i Sünnet'i Hadisçilerle başlatmanın gereği anlaşılmış olmaktadır.

4. Son olarak da, Ehl-i Sünnet mezhebinin sadece Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'e hasredilmesinin -günümüzde dahi- doğru olmadığı, bu mezhebi oluşturan, bu iki ekol dışında başka ekollerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hiç şüphesiz varılan bu neticelerin doğruluğunu daha kesin bir şekilde ortaya koymanın yolu, zikrettiğimiz bu eserlerin muhtevâlarını, özellikle Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin akâid alanındaki eserleri ile mukayese ederek incelemekten geçmektedir. Ancak bu ayrı bir makâle konusu olacağından, böyle bir çalışmayı -inşâallah- ileride okuyucularımıza takdim etmeye çalışacağız.

(224) Endülüs'ün allâmesi. Pekçok ilimde söz sahibi idi ve pekçok eser telif etmiştir. Hayatı ve eserleri için bkz:A.g.e., III.1178-1183.

(225) A.g.e., III.1180.

(226) Hayatı ve eserleri için bkz:A.g.e., IV.1277-1282.

(227) A.g.e., IV.1280.

(228) Hayatı ve eserleri için bkz:A.g.e., IV.1372-1381.

(229) A.g.e., IV.1374.

KAYNAKLAR

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu's-Sunne*, Beyrut,1405/1985.
- Abdulgahir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, İst.,1346/1928.
- el-Âcurrî, *Kitâbu's-Şerî'a*, Mısır,1369.
- Ahmed b.Hanbel, *er-Redd ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdîqa*, Riyad,1397/1977.
- Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikrî'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Mısır,1965.
- Ali Yılmaz, *es-Sâbûnî'nin Aqîdetu's-Selef ve Aş-hâbî'l-Hadis tercemesi*, Basılmamış Lisans tezi, Ank.,1978(A.Ü.İlahiyat Fak.Ktb.).
- Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifin, Esmâu'l-Muallifin ve âsârü'l-Musannifin*, İst.,1951-1955.
- el-Beyhaqî, el-Esmâ ve's-Sifât, Mısır,1358, Neşreden: el-Kevserî.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sunen*, Beyrut(tarihsiz), Neşreden: Ahmed Muhammed Dehmân.
- ed-Dârimî, Osman b. Sa'id, *Kitâbu'r-redd âlâ Bişr el-Merîsi*, Kahire,1358/1939 ve İskenderiye,1971 baskıları.
- ed-Dârimî, Osman b. Sa'id, *er-Redd ale'l-Cehmiyye*, Leiden,1960.
- Ebû Dâvud, *es-Sunen*, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye (tarihsiz), Neşreden: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid.
- Ebû Hâmid b. Merzûq, *Berâetu'l-Eş'ariyyîn min 'aqâidi'l-Muhâlifîn*, Dimeşk,1387/1967.
- Ebu'l-Mehâsin, el-Huseynî ed-Dimeşqî, *Zeylu Tezkiratu'l-Huffâz*, Beyrut(tarihsiz),(Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabî).

- Ebû Ubeyd el-Qâsim b. Sellâm, *Kitâbu'l-İman ve ma'âlimihi ve sunenihi ve'stikmâlini ve der-câtihi*, (min kunûzi's-Sunne-Resâilu erba', 2.kitab.), Kuveyt-Dâru'l-Erqam(tarihsiz).
- Hanbel b. İshaq, *Zikru mihnetu'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, Mısır,1403/1983.
- el-Hasen el-Basrî, *Risâle ilâ Abdilmalik b. Marwân*, Neşr.: H. Ritter (Studien zur Geschichte der islamischen frâm migkeit)(Baskı tarihi ve yeri yok.).
- Heffening, *eş-Şâfiî md. (İslam Ansiklopedisi)*.
- Henri Laost, *La Profession de foi d'İbn Batta*, Bkz.: İbn Batta.
- el-Humeydî, Abdullah b. ez-Zubeyr, *el-Musned*, Haydarabad,1382-83/1963.
- İbn Batta, el Ukberî, *Kitâbu's-Şerh ve'l-İbâne alâ usûli's-Sunneti ve'd-diyâne* (La Profession de foi d'İbn Batta), Damas,1958.
- İbnu'l-Cevzî, *Menâqibu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrut,1393/1973.
- İbn Ebî Hâtim, *Âdâbu's-Şâfiî ve menâqibuh*, Beyrut(tarihsiz), Tahkik: Abdülğani Abdilhâliq.
- İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-imân(min kunûzi's-sunne-Resâilu erba',1.kitap.)* Kuveyt,Dâru'l-erqam(tarihsiz).
- İbn Ebî Ya'lâ, *Tabaqâtu'l-Hanâbile*, Mısır,1371/1952.
- İbnu'l-Esir, *el-Lubâb fi Tenzâbi'l-Ensâb*, Beyrut(tarihsiz).
- İbn Fûrek, *Muşkilu'l-Hadis*, Haydarabad,1391/1970.

- İbn Hacer el-As qalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak(Mısır),1301.
- İbn Hacer el-As qalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Mısır,1328.
- İbn Hacer el-As qalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Haydarabad,1329-1331/1911-1913.
- İbn Hacer el-As qalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarabad,1325.
- İbn Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, Halep,1396/1976.İbn Huzeyme, Muhammed b. İshaq, *Kitâbu't-Tevhîd*, Mısır,1387/1968.
- İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî ahbârî men zeheb*, Beyrut(tarihsiz).
- İbn Mende, *er-Redd 'ale'l-Cehmiyye*, (Basıldığı yer yok)1401/1981, Tahkik: Dr.Ali b.Muhammed b.'Nâsır el-Faqîhî.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut,1964, Neşr: Gûstav Flügel.
- İbn Quteybe, *el-İhtilâf fî'l-Lafz ve'r-redd 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Muşebbîhe*, Mısır,1349. Neşreden: el-Kevserî; ve Beyrut,1405/1985 baskısı.
- İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetâvâ İbn Teymiyye*, Riyad, 1382/1972.
- İbn Teymiyye, *Tefsiru Sûrati'l-İhlâs*, Mısır,1352/1933.
- el-İşbilî, Muhammed b. Hayr, *Fehresetu mâ ravâhu an şuyûhihi*, Saracosta,1893, Naşir: Franciscos Codera - J. Ribera Tarrago.
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, İst.1971.
- el-Keffânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe, İslam Ansiklopedisi*.
- İslâmî Araştırmalar, sayı,1 (Temmuz 1986),Ank.
- İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi (1-) Dergah Yayınları,İst.,1981.
- el-Lâlekâî, Ebu'l-Qâsim, Hibetu'llah b. el-Hasen, *Şerhu Usûli'l-tiqâdi Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, Riyad(tarihsiz), Tahkik: Ahmed Sa'd Hamdân.
- el-Malatî, *et-Tehbîn ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, Neşreden: Sven Dederling, 1936.
- Mâlik b. Enes, el-Muvatta'*; Mısır,1370/1951, Neşreden: Muhammed Fuad Âbdulbaki.
- Muslim, *es-Sahih*, Beyrut,1375/1956, Neşreden: Muhammed Fuad Âbdulbaki.
- en-Necâd, Ahmed b. Süleymân el-Bağdâdî, el-Hanbelî, *er-Redd alâ men yeqûlu'l-Qur'ân mahlûq*, Kuveyt(tarihsiz), Tahkik: Rıdallah Muhammed İdris.
- es-Sâbûnî, Ebû Osmân, İsmail b. Abdirrahman, *'Aqidetu's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis*, Kuveyt,1397/1977 ve *Mecmu'atu'r-Resâil* l-Müniriyye,Mısır,1343(O.105-135) baskıları.
- es-Sehâvî, *el-Magâsidu'l-Haseme*, Mısır,1375/1956.
- es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-Kebir*, Bağdad,1345/1975.
- es-Suyûtî, *el-Leâli el-Masnû'a fî'l-Ehâdisi'l-Merdû'a*, Mısır(tarihsiz).
- es-Suyûtî, *Tabaqâtu'l-Huffâz*, Mısır,1393/1973.
- eş-Şehristânî, *el-Mile'l-ve'n-Nihal(el-Fasl fî'l-milel kenarında)*, Beyrut,1395/1975(H.1321 baskısının ofseti).
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Sarihu's-Sunne*, Kuveyt,1405/1985.
- et-Tirmizî, *es-Suner*(el-Câmi'u's-Sahih), Mısır,1356-1395/1937-1975. Neşreden: Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuad Âbdulbaki - İbrahim Atve 'İvaz.
- Walter Melville Patton, *Ahmed b. Hanbel ve'l-Mihne*, Kâhire,1377/1958.
- Wensinck, *The Muslim Creed, its genesis and historical development*, Cambridge,1932.
- William Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri: (Terc.: Doç.Dr.Ethem Ruhi Fiğlalı)*, Ankara,1981.
- Yusuf el-İşş, *Fuhrişu Mahtutâtî'z-Zâhiriyye*, Dimeşk,1947.
- ez-Zehebî, *Mizânul-İ'tidâl*, Beyrut,1382/1963.
- ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmu'n-Nubelâ (I-XXIII)*, Beyrut,1401-1405/1981-1985.
- ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Haydarabad, 1375-1377/1955-1958.
- ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut,1389/1969.